

Nyújthat-e hasznos tudást az asztrológia?

A csillagjósolás védelme és hatóköre a *Tetrabiblos* első három fejezetében

Kuhn Barbara

A hellenizmus korára a csillagfejtés fogalma szinte eggyé vált a pusztá jövendöléssel,¹ melynek kényszerítő ereje és megváltoztathatatlansága életre hívott számos asztrológiaellenes polémiát, melyek főként a bolygók és a szublunáris régió között feltételezett determinista oksági kapcsolatot támadták. A csillagállások értelmezésére írt kézikönyvek csak gyakorlati útmutatót adtak a horoszkópok elkészítéséhez és elemzéséhez,² tudományos megalapozottságuk meglehetősen hiányos volt. Ptolemaios célja a saját asztrológiát tárgyaló művének megírásával az ellentétes nézőpontok összebékítése azáltal, hogy a főként mitikus alapokon álló asztrológiát tudományosabb szempontból is megvizsgálja. Erre utal a többször is előforduló *physikos* kifejezés (*physikos logos*; *hoi physikoi*; *kata ton physikon tropon*), amely a természettudományos megközelítést hangsúlyozza, és az a tény is, hogy Ptolemaios a bolygók természetét is négy minőség (hideg–meleg, száraz–nedves) különböző keveredéséből vezeti le; ez utóbbi arisztotelianus hatást mutat.³ Ahogy Mark Riley is megjegyzi, Ptolemaios csak a második könyv harmadik fejezetétől használja a tradicionális asztrológia elemeit,⁴ egészen addig a saját „tudományos” elméletét mutatja be geometriai axiómákra és fizikai fogalmakra alapozva.⁵ A csillagjósolás elleni vádakra felhozott ellenérveivel nem kívánja az asztrológia mellé állítani az olvasóit; a mű célja pusztán az asztrológia alapjául szolgáló teóriák bemutatása. Ebből kifolyólag a korábbi csillagfejtésről szóló kézikönyvekkel ellentétben a *Tetrabiblos*ban nem is találunk példahoroszkópokat és a horoszkópok elkészítéséhez szükséges adatokat, táblázatokat,⁶ sem pedig útmutatót a képletek kifejtéséhez, még kevésbé progresszív módszereket, amelyekkel aktuális bolygóállások tükrében egy feltett kérdésre adhatna választ, illetve prognózist az asztrológia.⁷ A mű egészét tekintve inkább olyan emberekhez szól, akik már eleve elfogadják az asztrológia alapfeltevéseit, és nem a kritikusokkal vitáznak.⁸ Erre utal az a tény is, hogy nem magyaráz bizonyos asztrológiai kifejezéseket, amelyekhez Porphyriosnak a *Tetrabiblos*hoz írt *Bevezetőjében* mind találunk leírást.⁹

I. Kortárs kritikák az asztrológiával szemben

A Kr. e. 1. századra kialakult a horoszkópkészítés négy pillére (a bolygók, a zodiákus tizenkét jele, a fényszögek és a horoszkópházak) és az általuk nyújtott adatokból a tapasztalt asztrológus már ki tudta olvasni egy születési képletből, illetve egy adott időpontra felrajzolt horoszkópból a várható eseményeket. Ekkorra már széles körben elterjedt az a hiedelem, hogy az égbolton létrejövő csillagállásokból kiolvasható az emberekkel megtörténő események mindegyike, amelyek a megfelelő pillanatban megváltoztathatatlanul megtörténnek. Mindez számos gyakorlati és morális ellenvétést vont maga után. Az évszázadok alatt kialakult és leggyakrabban felmerülő ellenérvek nagyjából a következőképpen tagolhatók:

(1) Nem lehetséges elkészíteni egy horoszkópot, hiszen nem tudjuk pontosan meghatározni a szükséges adatokat.

(2) Egyazon időben született embereknek sokszor különböző a sorsa (az ún. iker-probléma).

(3) Különböző időpontban született embereknek is lehet hasonló sorsa (például egy csatában vagy természeti katasztrófában egyszerre elhunytak).

(4) *Nomima barbarika*: az alapvető jellemvonások, viselkedésmódok és szokások nagyjából azonosak egy népcsoport tagjainál, mégsem ugyanannál a csillagállásnál születtek.

(5) Ha a földi teremtményekre egyformán hatnak a csillagok, miért nem ugyanaz a sorsa az egy napon született embereknek és állatoknak?

(6) Fatalizmus: ha mindenki ki van szolgáltatva a sorsnak anélkül, hogy bármit is tehetne ellene, akkor nincs morális felelősség sem, hiszen így senkinek sem róható fel semmiféle rossz cselekedet.¹⁰

A hellenizmus korára egyre differenciáltabbá váló asztrológiának folyamatosan szembe kellett néznie a fent felsorolt vádakkal. Ahogy Teri Gee is rámutat, a különböző kritikák, bár más-más mélységben, de nagyjából hasonló alapokon álltak, így néhány fontosabb szerző érveit bemutatva már általános képet kaphatunk az asztrológiát ért korabeli támadásokról.¹¹ A témával foglalkozó szakirodalomban a leggyakrabban Cicero *A jóslásról* című művével, illetve Favorinus Aulus Gellius által az *Attikai éjszakákban* bemutatott álláspontjával találkozunk mint a Ptolemaios korában is ismeretes, asztrológiaellenes kritikát megfogalmazó munkákkal. Ezek mellett érdemes egy pillantást vetni még Lukianos *Az asztrológia* című rövid szatirikus írására is, mivel a mű nyitó és záró soraiban több párhuzamot is találunk a Ptolemaiosnál bemutatott érvekkel.

Cicero a Kr. e. 1. században írt kritikájában a *Tetrabiblos*-ban később bemutatottnál általánosabb asztrológiai rendszert támad. *A jóslásról* második könyvében (II. 15) először az előrejelzés lehetetlensége jelenik meg: hogyan lehetne egyáltalán előre látni olyan eseményeket, amelyek akár máshogy is történhetnek? Majd a későbbi szakaszokban már szorosabban az asztrológia ellen szóló érvek is megjelennek. A szerző először bemutatja a csillagjóslás alapelveit: a csillagok és bolygók a zodiákus más-más pontján haladva különböző meteorológiai változásokat okoznak, s mivel a Nap hatása a környezetünkben szemmel látható, ennél fogva egy gyermek születésekor látható csillagállások ugyanígy hatnak az ő testére és lelkére nézve is, sőt az égen folyamatosan létrejövő újabb csillagpozíciók – attól függően, hogy milyen alakzatokat alkotnak a szülött eredeti születési képletével – további események bekövetkeztét mutatják (II. 89). A következő tíz szakaszban ennek a módszernek a hiábavalóságát mutatja be különböző példákkal illusztrálva. Az első érv az iker-probléma: egy időben született embereknek lehet különböző élete és élettartama is, holott a horoszkópjuk azonos (II. 90, 95). Ugyanezt a problémát egy kicsit másképpen megfogalmazva megismétli a 92-es és 93-as szakaszban: ha az ugyanabban az időpontban született emberek esetében a születési hely különbözik, akkor a megfigyelhető horizont is más lesz, tehát az azonos születési idő ellenére két teljesen eltérő horoszkópja lesz két vagy több embernek. Érdekes megfigyelni, hogy az ikrekkel kapcsolatos érv esetében még egyértelmű volt, hogy az ikrek születésének nemcsak a helye, de az ideje is azonos, így jogos az ellenvetés, miszerint teljesen azonos születési képletek esetében az életút nem lehet különböző. Azonban ebben a két szakaszban már arról van szó, hogy

némely asztrológus szerint a születési helyet nem is kell figyelembe venni – ami talán utalás arra, hogy magának az asztrológusnak a hozzáértése, és így a személye is megkérdőjelezhető, nem csak a jóvendülés mint olyan.

A következő ellenérv a bolygók távolságán alapul: ha a Nap és a Hold a Földhöz való közelsége miatt hat a Földön élőkre, akkor a Naptól is messzebb keringő bolygók, mint a Mars, a Jupiter és a Szaturnusz, már semmiképp sem tudnak ugyanolyan módon a Földön élőkre hatni, hiszen sokkal nagyobb a távolság közöttük (II. 91–92). Egy további érv arról szól, hogy ha a közvetlenül érzékelhető időjárás nincs hatással az éppen megszülető gyermek sorsára, akkor a bolygókból származó, érzékelhetetlen hatóerő még kevésbé lehet. Nem beszélve arról, hogy ha a bolygók határoznák meg egy gyermek fizikai és lelki jellemvonásait, akkor nem hasonlítanának sem külsőleg, sem belső értékek szempontjából a szüleikre (II. 94). Persze egy dörzsölt csillagjós védekezhetne azzal, hogy meg kell vizsgálni a szülők horoszkópját is, hátha találunk benne a gyermekével hasonló fényszögeket; de valószínűbb, hogy a korabeli kritikusok, és maga Cicero is az asztrológiának azt az állítását utasítják el, miszerint egy születési képlet teljes egészében jelenti azt, amit jelent, és nem lehet a részeit külön-külön értelmezni.

A következő érv az asztrológia determinista oldalát támadja: ha egy születési rendellenességet kinőhetünk, esetleg orvosi segítséggel megváltoztathatunk, akkor mégis felülírható a csillagállás, amely azt okozta (II. 96). Megjelenik az iker-probléma ellentéte is: az egy időben történő tömeges halálesetek. Egy csatában, például a cannaei ütközetben elesetteknek ugyanaz volt a végzete, annak ellenére, hogy – miután eltérő helyen és időben születtek – nyilvánvalóan nem rendelkeztek ugyanazzal a horoszkóppal. Továbbá az összes kiváló intellektusú ember sem született egyforma csillagzat alatt, érvel Cicero, nem beszélve Homérosról, akiből csak egyetlenegy volt (II. 97). Végül az utolsó érv az asztrológia ellen: ha a módszer alapja az, hogy a csillagok mozgása határozza meg a Földön születő gyermek külső és belső karakterjegyeit, akkor akár egy város születésének is lehet horoszkópja, amivel viszont azt állítanánk, hogy a bolygók hatnak a lélektelen dolgokra is, például a kövekre és a köztük levő kötőanyagokra (II. 98–99).

Favorinus kritikája nagyrészt a Cicero által felhozott érveket ismétli.¹² Említi többek között az iker-problémát, a tömeges sors problémáját és azt felvetést, hogy az állatok sorsára nézve is készülhetne előrejelzés. Elítéli és közönséges csalónak tartja az asztrológusokat, akik pusztán a haszon kedvéért becsapják a hiszékeny embereket, hiszen teljességgel értelmetlen a Holdnak a vizekre gyakorolt hatása alapján azt feltételezni, hogy az égitestek az emberekkel történő eseményekre is ugyanilyen befolyással lehetnek. További probléma, hogy az égbolt képe változik a megfigyelés helyének függvényében, tehát csak lokálisan érvényes jóslatot lehetne mondani, általánosan igazat nem. Ráadásul ha tudnánk a jövőt, akkor nem lenne különbség emberek és istenek között. Azonban találunk olyan ellenérveket is, amelyek Cicerónál nem fordultak elő.¹³ Így például azt, hogy még ha az asztrológia elviekben használható is lenne, lehetetlenség volna a bolygók összes konfigurációjának hatását tapasztalati úton megismerni, tekintve, hogy azok az emberek által belátható időn belül nem ismétlődnek meg. Erre a problémára Ptolemaios is kitér, mint látni fogjuk. Egy további, új érvnek tekinthető fel-

1. kép. Görög nyelvű horoszkóp, Kr. u. 15–22 körül (Neugebauer – Van Hoesen 1959, 18, 9. ábra)

tételezés az, hogy létezhetnek más bolygók és csillagok, amelyeket mi nem láthatunk, de az asztrológia alapelvei szerint ezeknek ugyanúgy hatniuk kellene a földi létezőkre, ami tudunkon kívül befolyásolná a horoszkópból kiolvasható tulajdonságokat, eseményeket. Favorinus megemlíti még azt a problémát is, miszerint a fogantatás vagy a születés pillanatát kell-e figyelembe venni a horoszkóp felrajzolásához,¹⁴ illetve hogy egy utód születése és így a sorsa is kiolvasható-e már a felmenői horoszkópjából, mint ahogy azoké is az ő felmenőikéből, és így tovább az összes generációra visszamenőleg.

Lukianos asztrológiáról szóló rövid írásában¹⁵ a narrátor látszólag a sztoikusok determinista álláspontját védi és a ködös, mitikus alapokon nyugvó asztrológiát teszi gúny tárgyává, ugyanakkor más szövegekben magukat a sztoikus filozófusokat is támadja, ami arra a nézőpontra enged következtetni, hogy az asztrológiának a szövegben tárgyalt mindkét fajtája egyformán értelmetlen, és legfeljebb nevetség tárgya lehet. McNamara amellet érvel, hogy a *De astrologia* „a sztoikus filozófus-asztrológus karikatúrája”¹⁶. A mű nagy része a csillagjósítás történetének mitológiai köntösbe bújtatott rövid bemutatásáról szól az elbeszélés tárgyát nevetségessé beállítva, azonban a második és az utolsó szakaszban kifejtett gondolatmenetre meglehetősen pontos párhuzamot találunk Ptolemaiosnál. Így fennáll annak a lehetősége, hogy a *De astrologia* szembeállított túlmítologizált és ködös csillagjósítás és a látszólag védelembe vett sztoikus asztrológia tükrözi azt a kortárs vitát, ami a csillagjósítás negatív megítélése és a védelme között állt fenn. A szöveg második szakaszában ezt olvassuk:

Ha [kortársaink] meg hazug jóslatokat terjesztő emberekkel akadnak össze, akkor a csillagokat szidják, megvetik az asztrológiát, s azt tartják róla, hogy nincs haszna, meg hogy nem is igaz, hanem hazug, széllébbélt szöbeszéd csupán. (...) egy építész ostobasága nem az építőművészet hibája, ha egy fuvolásnak botfüle van, attól még nem ostobaság a zene.

Lukianos: *Az asztrológia* (Kapitánffy István fordítása)

Lukianos építészeti és zenei példát említ, míg Ptolemaios ugyanezt a gondolatot a filozófusok és a hajó kormányosának példájával illusztrálja.¹⁷ A 29., azaz utolsó passzusban pedig a

következő érvelést olvashatjuk: egyfelől költői kérdésként hangzik el, hogy miért ne érhetné a csillagokból is az embereket valamiféle sugárzás, illetve:

Mégis javára van azoknak, akik használják, mert ismerve a kedvező jövőt jó előre örülünk neki, a balsorsot pedig könnyen elviseljük, mert nem váratlanul ér bennünket, s ha okosan felkészülünk rá, akkor enyhének és elviselhetőnek tetszik.

Ugyanez a gondolatmenet látható Ptolemaiosnál is; erre később visszatérek.

A *De astrologia*ban megjelenik még az az érv is, miszerint a csillagok mozgása az emberi eseményektől teljesen függetlenül jön létre; a közöttük fennálló oksági kapcsolat pusztán járulékos, mint például a vágató lovak patája által felvert kő, amely bár nem szándékos, mégis együtt jár a ló mozgásával.

II. A csillagfejtés védelmében: *Tetrabiblos*

Ptolemaios asztrológiát tárgyaló műve az *Almagest*¹⁸ után íródott, és annak egyfajta folytatásaként értelmezhető.¹⁹ A *Tetrabiblos* bevezetése is e két mű tartalmi kapcsolódásának tárgyalásával kezdődik; míg az *Almagest*ben a csillagászat jelentősége a Nap, a Hold és a bolygók helyzetének, mozgásának, egymással és a Földdel alkotott alakzatainak pontos meghatározásában áll, addig a *Tetrabiblos*ban mindezen adatok birtokában a bolygók természete és egymással alkotott különböző alakzataik által a környezetükben kiváltott változások a vizsgálat tárgyai (I. 1, 1; 3). A két terület közötti alá-fölé rendeltség, illetve az asztrológia másodlagossága az asztronómiához képest már a *Tetrabiblos* bevezetőjében elhangzik, hasonlóképpen az *Almagest* előszavához (1. 1), amely a fizika alóbbrendűsége mellett foglal állást a matematikához képest.²⁰ A csillagászat „rangja és hatóereje szerint első” (*tu prótu kai taxei kai dynamei*), míg a csillagjósítás „nem teljes és elégséges” (*mé... autotelus*), amiről csak spekulatív módszerrel (*kata ton harmozonta philosophia tropon*) lehet számot adni. Ennek oka többek között az a gyengeség és a nehezen kiismerhetőség (*asthenes kai dyseikaston*), ami az égbolt alatti világ egyedi létezőinek anyagi mivoltában rejlik. Az a tény, hogy a *Tetrabiblos* azzal a megállapítással kezdődik, hogy az asztrológia az alapjául szolgáló csillagászathoz képest alacsonyabb rendű, és a működéséről pusztán hipotéziseink lehetnek, már eleve állásfoglalást jelent emellett, hogy amit a csillagjósításról olvasni fogunk, nem áll egy szinten a tapasztalati tudományokkal. Az asztrológiáról csak spekulatív módon (*kata ton harmozonta philosophia tropon*) adhatunk számot, ellentétben az asztronómia tárgyalásának bizonyítékokon alapuló (*apodeiktikós*) módszerével.

(a) Lehetséges a csillagok állásából következtetni az emberi természetre

Az első könyv második fejezete a csillagászat által elérhető tudásról és annak mértékéről szól. Az égitestek földi létezőkre gyakorolt hatását tekintve a Nap és a Hold hatása egyértelmű: az évszakok váltakozása és a levegő hőmérséklete és

minősége a Nap mozgásához, a vizek ár-apálya és a testek nedvkeringése pedig a Hold folyamatos változásához köthető. Az állócsillagok és a bolygók haladása jelzi sokszor az időjárás változásait; például a forróságot, a szelet és a havazást (I. 2, 2–5). A hideg és meleg idő változását az egyszerű emberek, sőt némelyik állat is előre tudja, míg a különböző szelek megjelenése olyan emberek számára ismeretesebbek, akik rákényszerültek, hogy a saját érdekükben előre tudják, milyen időjárásra számíthatnak (I. 2, 8). Azonban mivel pontosan meghatározni ők sem tudják az égitestek pozícióját, gyakran tévednek (I. 2, 9). Ezen a ponton megjelenik a szövegben az első érv:

Ha valaki pontosan tudja a csillagoknak, a Napnak és a Holdnak a mozgását (...), akkor mi akadályozza annak, hogy a természet törvényeinek megfelelően és helyesen meghatározza az összes tényezőtől mindegyikük egyedi minőségét? [És] minthogy meg tudja határozni minden, az adott pillanatban látható [csillag]állás természetéből az égbolt egyedi minőségeit, (...) nemde akkor képes lenne arra is, hogy lássa minden egyes ember sajátos temperamentumának általános minőségét a születéskori [égi] környezetből, például, hogy testére és lelkére nézve ilyen és ilyen, és az eseményeket, amelyek idővel történnek vele azáltal, hogy tudja: ilyen égi környezet ilyen és ilyen összetett eredményez (...)?

Ptolemaios: *Tetrabiblos* I. 2, 10–11²¹

Ptolemaios tehát lehetségesnek tartja, hogy ha valaki pontos adatokkal rendelkezik a bolygók saját pozíciójáról, egymással alkotott alakzataikról, és ezeknek az állásoknak a megfelelő – tehát hosszú ideig tartó megfigyeléseken alapuló – értelmezését is ismeri, akkor valamiféle általános karakterleírást is képes adni, párhuzamba állítva a meteorológiai jelenségeket az emberi természettel. Így a kritikusok által megfogalmazott vád, miszerint nem lehetséges a csillagok állása alapján az ember természetére és testi adottságaira nézve semmiféle tudás, a következők miatt nem helytálló:

- (1) Azok kudarca, akik nem rendelkeznek a megfelelő adatokkal a bolygók helyzetére nézve, illetve a létrejövő alakzatok természetét sem ismerik, vagy nem jól ismerik, másokat arra készítetnek, hogy a helyes megállapításokat is véletlen egybeesésnek tartásák. Mindez nem az asztrológia, hanem csak az azzal kísérletezők hiányosságát mutatja. (I. 2, 12.)
- (2) Vannak, akik az asztrológiát pusztán haszonszerzésre használják, és félrevezetik a hozzá nem értőket azzal, hogy számos olyan eseményt is megjövendölhetnek tartanak, amelyeket természetükből adódóan nem tudhatunk előre. Emiatt az alaposabb kutatásra hajló emberek a valóban előre látható dolgok megjövendölését is elítélik. (I. 2, 13–14.)

Láthatjuk tehát a két végpontját ugyanannak a tételnek: Cicero szerint ha nem hat az éppen megszülető gyermek természetére az aktuális időjárás sem, akkor a bolygók emberek számára érzékelhetetlen hatása sem fog ilyen következménnyel járni, míg Ptolemaios szerint az égbolt állásából kikövetkeztethető időjárás természetével párhuzamba állítható az adott időpontban született gyermek karaktere.

Ptolemaios tehát eddig amellet érvelt, hogy a csillagjóslás lehetetlensége ellen felhozott váddal ellentétben mégis lehetséges, *elméletileg*, a csillagok állásából az ember számára hasznos tudás, ha a megfelelő ember a megfelelő módon értelmezi azt. Azonban ennek is megvannak a maga korlátai:

Mindezek ellenére világos, hogy még ha valaki a lehető legalaposabban is vizsgálja és megfelelő módon foglalkozik ezzel a tudománnyal, lehetséges, hogy gyakran téved; de nem a korábban elmondottak miatt, hanem e tárgy természete és összetettsége miatt, amiben ő még gyakorlatlan.

Ptolemaios: *Tetrabiblos* I. 2, 14

Ennek a tévedésnek az az oka, hogy az asztrológia is feltevéseken alapul és nem bizonyított tényeken (*eikastiké einai kai u diabebaiótiké*), mivelhogy a csillagok helyzete és alakzatai, amelyeket egymáshoz mérten kellene elemezni ahhoz, hogy egy szülött horoszkópja értelmezhető legyen, az emberek által belátható időtávlatban (*kata ton aisthétou anthrópou chronon*) nem ismétlődnek meg. Így azonban a korábban megfigyelt alakzatok és az azokhoz kapcsolódó hatások nem lesznek teljesen azonosak a most vizsgált alakzatokkal, és ily módon nem is szolgálhatnak teljes mértékben alapul az elemzésükhöz. Ptolemaios ebben tehát egyetért némiképp Favorinusszal. Azonban ez a megállapítás csak a teljes horoszkópra értendő, tehát a születéskor fennálló összes alakzat együttes előfordulása nem ismétlődik meg belátható időn belül; egyes bolygókapcsolatok külön-külön már igen.

Az eddigi érvelésből megállapíthatjuk, hogy Ptolemaios álláspontja szerint bár megvan a lehetősége annak, hogy bizonyos csillagállásokból egy ember karakterére nézve használható információt kapjunk, ez mégsem lehet teljes mértékben pontos. Az alapul szolgáló bolygóállások olyan sok kombinációját lehet (és ezért: kell) figyelembe venni, amihez pontos példát találni a régebbi korokban lejegyzett tapasztalatok fényében is lehetetlen (I. 2, 15–16). A fejezet a csillagjóslás egy újabb gyenge pontjával folytatódik: míg az égen látható alakzatoknál létrejövő jelenségeknél nincs más számba vehető ok a bolygók mozgásán kívül, addig egy ember egyéni temperamentumának nem kizárólagos jelölője a születésekor látható égi mintázat (I. 2, 17–18). A karakterre hatással van még a születés helye, a neveltetés és az adott kultúrára jellemző szokások is (uo., 18–19).

(b) Az asztrológia nem (egészen) determinista

Az első könyv harmadik fejezetében, amely címe szerint az előrejelzések hasznosságát tárgyalja, megtalálható a fatalista asztrológia kritikájának ellenérve is.

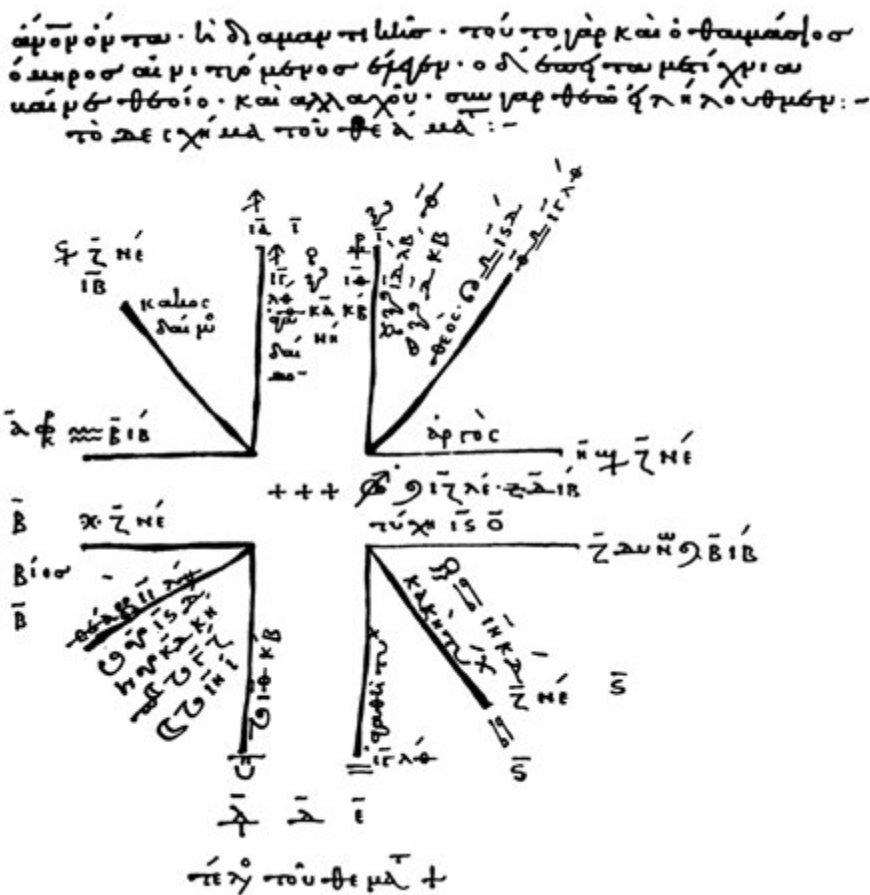
Maga az előrejelzés is több módon lehet hasznos. Egyfelől a sztoikus szenvedélymentesség módján: ha egy következményről előzetes tudással rendelkezünk, akkor annak megvalósulása már nem ér minket váratlanul, így elkerülhetjük például a szélsőséges érzelmeket, reakciókat. Ennélfogva „az előre tudás (...) felkészíti [a lelket], hogy békével és nyugalommal fogadjon mindent, ami bekövetkezik” (I. 3, 5). Hasonló gondolattal zárul Lukianos asztrológia-kritikája is: *ta men esthla eidotas apixomena pollon apoprosthén euphraneei, ta de phaula eumareós dechontai; u gar sphisin agnoeusin eperchetai, all'en*

meleté kai prosdokié réidia kai préea égeitai,²² melynek magyar fordítását Favorinus kritikájánál már olvashattuk. Azonban az előrejelzés hasznának másik szempontból való vizsgálatához Ptolemaios rangsorolja az égi alakzatok hatókörét. Az égitesteknek az égbolton létrejövő mozgása „isteni végzet szerint és megváltoztathatatlanul” jön létre (*kat'heimarmenén theian kai ametaptóton*), míg a földi létezők változása „természet által befolyásolt és megváltoztatható” (*kat'heimarmenén physikén kai metaptótén*; I. 3, 6). Ugyanakkor az emberek esetében még egy további felosztást is alkalmaz: vannak események, melyeknek oka az általánosan vett környezetből ered, mint például a tűzvészek, járványok, áradások, míg más események az egyén egyedi természetéhez illően jönnek létre. Az utóbbi okok mindenképpen alá vannak rendelve az előbbieknek (I. 3, 7), érthető módon, hiszen mindegy is, milyen temperamentuma van egy embernek, egy járvánnyal szemben nem sokat ér vele.

Látható tehát, hogy az előrejelzés érzelmi és gyakorlati haszonnal bírhat: a megváltoztathatatlan dolgok esetében azok könnyebb megélését, a megváltoztatható végeredmények tekintetében az elhárításukhoz szükséges gyakorlati lépések megtételét segíti elő. Tehát az emberek életére vonatkozó asztrológiai determinizmusra válaszként Ptolemaios a következő csoportosítást alkalmazza: vannak elsődleges és ezáltal elháríthatatlan okok, melyek mindenképpen meghatározott okozattal járnak együtt, és vannak alárendeltebb okok, melyek okozatának bekövetkeztét a tudatlanság, és nem a szükségszerűség eredményezi, hiszen megelőzhetők a megfelelő ellencselekvéssel. Példaként említi a kövek, növények, állatok, illetve a sebek, különböző fájdalmak és betegségek esetét: „míg egyesek természetük folytán szükségszerűen létrehozhatnak valamit, addig mások csak akkor, ha semmilyen ellentétes ellencselekvés nem történik” (I. 3, 8–9). Ha egy seb elüszkösödik, az azért van, mert nem tisztították ki és kötözték be időben, nem pedig azért, mert eleve el volt rendelve, hogy így történjen.

Érdekes megfigyelni, hogy az érv bemutatása folyamán végig eljövendő eseményekről van szó, még az egyedi ember esetében is, így világossá válik, hogy a csillagfejtésnek kétféle aspektusa van. Ha az egyedi ember esetét nézzük, akkor van egy személyes képlet, amely a születéskor létrejövő bolygóállások alapján a szülött karakterére nézve adhat információt; és van a mindig aktuálisan az égen létrejövő csillagállás, amely – az alaphoroszkóppal összevetve és azzal együtt vizsgálva – az elkövetkezendő eseményekről ad előrejelzést.

Így adhatunk hitelt a horoszkópféjtőnek (*genethialogos*) is, amikor azt mondja, hogy „az ilyen és ilyen összetétel[ű ember]rel, az égbolt ilyen és ilyen fajta minőségénél, az alapul

2. kép. Görög nyelvű horoszkóp, Kr. u. 497 (Neugebauer – Van Hoesen 1959, 156, 20. ábra)

szolgáló arányok növekedésével vagy csökkenésével ilyen és ilyen fajta esemény fog bekövetkezni” (I. 3, 11). Mivel a hatóerő (*dynamis*) ugyanaz mind az elsődleges, mind pedig a másodlagos okok esetében, elgondolkodtató, hogy az emberek az általános események esetében „hisznek a prognózis lehetőségében és a [bekövetkező események elleni] óvintézkedés hasznosságában is”, például a nyári meleg ellen lehűtik magukat, a téli hideg ellen pedig felmelegítik, ugyanakkor az egyedi esetekben – akár meteorológiai, akár az egyes ember sajátos karakterkeverékére vonatkoznak – vannak, akik sem abban nem hisznek, hogy ezek előre jelezhetőek, sem abban, hogy ellenük bármiféle óvintézkedés tehető (I. 3, 14–15). Azonban ha általában véve a hőség ellen hatékonyan le tudjuk hűteni magunkat, „lehetséges, hogy hasonló hasson arra is, ami ezt az egyéni temperamentumot a hőség túlsúlyára növeli” (*dynatai to homoion energein kai pros ta idiós tēde tēn synkrasin eis ametrian auxonta tu thermu*; I. 3, 15). Tehát ha egy embernek impulzív természete van, akkor idővel megtanulhatja kontrollálni önnön hevességét, s ezáltal a reakciói is mérsékeltebbek lesznek. A sajátos karakterkeverék, azaz egyéni temperamentum értelmezést támasztja alá, hogy a fejezet érvelésében folyamatosan az általánosan vett külső környezet (*kath'holos, holoscherós*) és az egyedi ember (*kata meros*) belső hangoltsága állnak egymással párhuzamban. Az eddig elhangzottak alapján a ptolemaios álláspont a következőképpen körvonalazható:

(1) elméletileg lehetséges prognózist készíteni mind az általános, mind az egyedi karakterből eredő eseményekkel kapcsolatban;

(2) az egyedi karakterekkel kapcsolatos prognózisok gyakrabban bizonyulnak tévesnek, tekintve, hogy kimenetelük megváltoztatható, illetve egyediségük és összetettségük rendkívül bonyolulttá teszi az értelmezésüket.

Amellett, hogy magában hordozza a tévedés lehetőségét, a prognózis még így is bizonyulhat hasznosnak, amit Ptolemaios az asztrológiában rendkívül jártas egyiptomiak példájával támaszt alá: ők maguk is összepárosították a csillagjóslást az orvoslással (*iatromathématikos*), amit nem tettek volna meg, ha azt gondolják, hogy az eljövendő dolgok megváltoztathatatlanok (I. 3, 18). A kettő kombinációja azonban hatékonyabbá teszi a gyógyítást, hiszen a csillagászaton keresztül meghatározható a páciens alapvető temperamentuma és az, hogy milyen gyógymód illik hozzá a leginkább, az orvosi szakértelem pedig biztosítja maguknak a gyógymódoknak az ismeretét (I. 3, 19).

III. Okoznak vagy jeleznek a csillagok?

Láthattuk, hogy Ptolemaios megoldása az asztrális determinizmusra egy félig megengedő álláspont: vannak magasabb rendű okokból következő események, melyek megváltoztathatatlanok, és vannak ezeknek alávetett, másodrendű okokból származó események, melyek a megfelelő ellenlépéssel elkerülhetők. Kérdéses viszont, hogy a Long által „hard astrology”-nak és „soft astrology”-nak nevezett két típus²³ közül melyikbe tartozik a *Tetrabiblos*ban bemutatott változat. A *hard*, azaz szigorú értelemben vett asztrológia a fatalista irányvonulat követi, és a bolygókat közvetlen hatóokként értelmezi, míg a *soft*, azaz megengedő asztrológia az égbolt mozgását csak jeleknek tekinti, de nem állít közvetlen oksági összefüggést az égitestek mozgása és a földi dolgok között. Ha a *Tetrabiblos* szóhasználatát tekintjük, találunk utalást mindkét típusra. Silvia Fazzo szerint a bolygók hatóokként való értelmezésére utalnak a következő kifejezések: *dynamis* (hatóerő), *aporroia* (kiáradás),²⁴ *diatithēmi* (szabályoz), *apergazomai* (okoz), *synergeó* (hozzásegít/együttműködik), *aposynergeó* (akadályoz), *diaplassó* (alakít), *diamorphoó* (formál). A bolygók jelekként való értelmezésére a következő kifejezések utalnak: *epiēmasia* (jelzés), *sympatheó* (hasonló hatást szenved el) és még jó néhány *syn*-összetételű ige, például *syntrepó* (együtt változik), *synauxanó* (együtt növekszik), *symmeioomai* (együtt csökken). Így tehát nem világos, hogy Ptolemaios álláspontja szerint a csillagokat jelekként kell-e értelmeznünk, további következmények nélkül – amit a *symbaiontón* (együtt előfordulás) vagy a sokkal explicitebb *epiēmasia* kifejezés alapján gondolnánk –, vagy okként vannak jelen, amire a *pephyke poiein* (természetéből adódóan létrehoz), illetve a *thermainei* (felmelegít) és a *hygraneí* (nedvessé tesz) kifejezések utalnak.²⁵ Ptolemaios mintha egy olyan asztrológiáról beszélne, amelyben a csillagok mind hatóokként (a természeti okok esetében), mind pedig jelekként (az elhárítható események esetében) értelmezhetők, azonban a hatókörükkel kapcsolatban tett megszorítás miatt egyik csoportba sem sorolhatók egyértelműen.

Ptolemaiosnál tehát a kritikákban ábrázolt képtől némileg eltérően egy differenciáltabb elméletet láthatunk,²⁶ amelynek

fontos kiindulópontja, hogy az alapul szolgáló fogalmak némi pontosításra szorulnak. Az asztrológusok maguk, akiket legtöbbször csak káldeusokként (*Chaldaioi*) említenek, hasznosuló csalókként jelennek meg, akik ködös elméletek alapján hamis próféciaikat terjesztenek. Ptolemaios viszont már olyan emberként írja le az asztrológust, aki az elérhető legpontosabb csillagászati adatokat veszi alapul, és a csillagállásokhoz az asztrológiai hagyományban hosszú ideig tartó megfigyelés alapján leírt karakterjegyeket rendeli hozzá. Emellett még a rendelkezésre álló számos megállapítást a megfelelő módon tudja összehangolni, így képes arra, hogy az adott ember egyedi mintázatát, illetve általános temperamentumát bizonyos szintig meghatározza. Azonban figyelembe kell vennie még más körülményeket is, mint a szűkebb és tágabb értelemben vett környezet, illetve a neveltetés minősége, amelyek mind módosíthatják az alapképletben foglaltakat. De nemcsak az asztrológus személyének, hanem magának az asztrológiának is hasonló finomítását láthatjuk a *Tetrabiblos*ban. Lukianos e tudományt *manteiaként* és *mantosynéként*, azaz pusztán jóslásként, jóstudományként, illetve a ritkán használt *astrologiéként* említi, míg Ptolemaios (és a kortárs Vettius Valens, a csillagjóslás módszeréről írt kézikönyvében) már *genethliologiké*ként, az asztrológust pedig *genethliologosként*, azaz „születési horoszkópfejtőként” jelenik meg.

Mindezek alapján ha a *Tetrabiblos*ban kirajzolódó differenciáltabb asztrológiaértelmezést el akarnánk helyezni a szigorú értelemben vett asztrológia – megengedő asztrológia felosztásban, akkor ehhez érdemes Chris Brennan²⁷ négy halmazból álló ábráját alapul vennünk. Az egyik alaphalmazba azok az asztrológiafelfogások tartoznak, amelyek csak jelekként, a másikba azok, amelyek okokként értelmezik a csillagokat. Mindkét halmaznak van közös metszete a mindenre kiterjedő determinizmus és a pusztán részleges determinizmus halmazával. Így az alábbi négy részhalmazt kapjuk:

- (1) jelek + teljes determinizmus;
- (2) jelek + részleges determinizmus;
- (3) okok + teljes determinizmus;
- (4) okok + részleges determinizmus.

Ptolemaios asztrológiagyarázata így az oksági kapcsolaton alapuló („hard” astrology), de csak részleges determinizmust implikáló kategóriába tartozna (4), míg a Cicerónál, Favorinusnál és Lukianosnál kirajzolódó csillagfejtés-modell a (3)-asba, vagyis az égitesteknek oksági hatást tulajdonít, és ebből teljes determinizmust vezet le. Ebből is látható, hogy a fentiekben elemzett ptolemaiosi kritika egy általánosabb, kidolgozatlanabb asztrológiát vesz célba, amelyre egy differenciáltabb rendszerrel ad választ. A később születő kritikák, például Sextus Empiricus és Plótinus ellenérvei, illetve az asztrológia ellen keresztény nézőpontból megfogalmazott támadások már ezt a ptolemaiosi szisztémát is tárgyalták.

Jegyzetek

A szerző ezúton szeretne köszönetet mondani Bodnár M. Istvánnak a *Tetrabiblos* fordításában nyújtott rendkívül hasznos segítségéért.

- 1 Beck 2007, 4.
- 2 A *Tetrabiblos* előtt a következő asztrológiai kézikönyvek álltak rendelkezésre: Marcus Manilius: *Astronomica*; Athéni Antiochos: *Eisagógika* (az eredeti szöveg nem maradt fenn, csak más szerzőknél találunk utalásokat rá); Szidóni Dorotheus: *Carmen Astrologicum*; Vettius Valens: *Antológia*.
- 3 Barton 2002, 90. Természetesen a négy elem mellett még az *aithér* is szerepel mint közvetítő közeg, ahonnan „szétárad valamiféle hatóerő” (*dynamis*), *Tetrabiblos* I. 2, 1. A négy minőség Aristotelésnél: *A keletkezésről és a pusztulásról* 329b.
- 4 Riley 1988, 76, 80.
- 5 Ilyen geometriai axiómák például: az ekliptika relatív helyzete a horizonthoz képest; a horoszkóp fő tengelyeinek kezdőpontjai (aszscendens, deszcendens, medium coeli és immum coeli); a Nap pályája mely pontokon keresztezi az egyenlítőt (nap-éj egyenlőségek és napfordulók); a bolygók egymással alkotott alakzatai (fokok-szögek). Az alapvető fizikai minőségek a hideg–meleg és a száraz–nedves, amelyekből Ptolemaios a bolygók tulajdonságait és hatásait levezeti. Riley 1988, 69, 72.
- 6 Gee 2012, 75.
- 7 Riley 1987, 237.
- 8 Gee 2012, 78.
- 9 Riley 1987, 246.
- 10 Hegedus 2007, 25. Mindegyik érv részletes kifejtésre kerül a könyv következő hat fejezetében.
- 11 Gee 2012, 50.
- 12 Gee 2012, 53; Long 1982, 145; Barton 1994, 54.
- 13 Long 1982, 145; Barton 1994, 54.
- 14 Ezzel a kérdéssel Ptolemaios a *Tetrabiblos* harmadik könyvének bevezetőjében foglalkozik.

- 15 A mű eredetiségéről szóló tanulmányok és álláspontok felsorolása megtalálható: McNamara 2013, 237–238.
- 16 McNamara 2013, 237–238.
- 17 *ude gar philosophian anaireteon, epei tinston prospoitumenon autén ponéroi kataphainontai, illetve hósper ude tén kybernétikén dia to pollakis ptaiein apodokimazomen. Tetrabiblos* I. 2,14; 20.
- 18 *Hé Megalé Syntaxis* vagy *Mathématiké Syntaxis*; Ptolemaios csillagászatról szóló értekezése. A műben felhasznált megfigyeléseket Kr. u. 127 és 151 között végezte, így a mű keletkezése nem sokkal későbbre tehető.
- 19 Riley 1987, 243; Beck 2007, 7. Az előrejelzéshez egyfelől kellenek a pontos csillagászati adatok (*Almagest*) és ezeknek a bolygómozgásoknak a légköri és az emberekre gyakorolt hatása (*Tetrabiblos*).
- 20 A *Tetrabiblos*ban olvashatjuk, hogy „minden, a tárgy minőségéről szóló elmélet feltevéseken alapul, és nem bizonyított tényeken” (*tén peri to poion tés hylés theórian pasan eikastikén einai kai u diabeaiótikén*), és az *Almagest* előszavában is az *eikasia* kifejezést használja a fizikára Ptolemaios. A terminológiai egyezésre Jacqueline Feké mutat rá (Feké 2009, 156).
- 21 Köszönöm Bodnár M. Istvánnak a szövegrész magyarra fordításához nyújtott segítségét.
- 22 Vö. *té meleté tó apontón hós parontón, Tetrabiblos* I. 3, 5.
- 23 Long 2006.
- 24 Lukianos is az *aporroia* szót használja több ízben is: *ek men oligu pyros aporroie es hemeas erchetai; asterón de udemién aporroiein dechómata; té astrologié (...)* *ude allaxai ti tón aporreontón prégmátón. Astrology*, 29.
- 25 Fazzo 1991, 225–226.
- 26 Természetesen figyelembe kell venni, hogy a Cicero és Ptolemaios élete között eltelt idő alatt maga az asztrológia is keresztülment némi fejlődésen.
- 27 Brannen 2017, 162–163.

Bibliográfia

Források

- Cicero: *A jóslásról*. Ford. Hoffmann Zsuzsanna. Szeged, 2001.
- Claudii Ptolemaei opera quae exstant omnia. Vol. III, 1: ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΙΚΑ. Post F. Boll et A. Boer secundis curis, ed. Wolfgang Hübner. Stuttgart–Leipzig, 1998 (Teubner).
- Gellius: *Attikai éjszakák*. Ford. Muraközy Gyula. Budapest, 1968.
- Lucian. Vol. V. Transl. by A. M. Harmon. Harvard University Press, 1936 (Loeb Classical Library).
- Lukianos: *összes művei*. I. kötet. Budapest, 1974.
- Ptolemy: *Tetrabiblos*. Ed. and transl. by F. E. Robbins. Harvard University Press, 1940 (Loeb Classical Library).

Szakirodalom

- Barton, T. 1994. *Ancient Astrology*. London.
- Barton, T. S. 2002. *Power and Knowledge. Astrology, Physiognomics, and Medicine under the Roman Empire*. University of Michigan Press.
- Beck, R. 2007. *A Brief History of Ancient Astrology*. Blackwell.
- Brennan, C. 2017. *Hellenistic Astrology*. Denver.

- Fazzo, S. 1991. „Un’arte inconfutabile. La difesa dell’astrologia nella *Tetrabiblos* di Tolomeo”: *Rivista di Storia della Filosofia* 2, 213–244.
- Feké, J. 2009. *Ptolemy in Philosophical Context. A Study of the Relationships between Physics, Mathematics, and Theology*. PhD thesis, University of Toronto.
- Gee, T. 2012. *Strategies of Defending Astrology. A Continuing Tradition*. PhD thesis, University of Toronto.
- Hegedus, T. 2007. *Early Christianity and Ancient Astrology*. New York.
- Long, A. A. 2006. „Astrology. Arguments pro and contra”: *From Epicurus to Epictetus*. Oxford.
- McNamara, C. 2013. „Stoic Caricature in Lucian’s *De astrologia*. Verisimilitude as Comedy”: *Peitho / Examina Antiqua* 1/4, 235–253.
- Neugebauer, O. – Van Hoesen, H. B. 1959. *Greek Horoscopes*. Philadelphia (repr. 1987).
- Riley, M. 1987. „Theoretical and Practical Astrology. Ptolemy and His Colleagues”: *Transactions of the American Philological Association* 117, 235–256.
- Riley, M. 1988. „Science and Tradition in the *Tetrabiblos*”: *Proceedings of the American Philosophical Society* 132/1, 67–84.